

Bijzonder lectoraat Kwartiermaken

Aandacht voor wat

In juni vorig jaar kreeg Doortje Kal een aanstelling voor twee jaar als bijzonder lector Kwartiermaken aan de Hogeschool Utrecht. Een erkenning van de kwartiermaakbeweging, waar zij al sinds 1991 voor ijvert. Zes instellingen uit de ggz en de maatschappelijke opvang bleken bereid het lectoraat te financieren. Op 16 december gaf Kal de aftrap voor haar lectoraat met een drukbezochte Openbare les, waarvan hier een bekorte versie volgt.

Kwartiermaken gaat over het werken aan voorwaarden voor meedoen en erbij horen van mensen met een psychiatrische achtergrond of anderen die met uitsluiting kampen. De termen meedoen en erbij horen gaan in essentie over de kans krijgen bij te dragen aan wat iemand zelf van belang acht voor een zinvol leven.

Voorjaar 2011 ervaarde ik ineens zelf hoe het voelt om daarbij barrières te ondervinden. Door een ernstige lichamelijke ziekte die een snelle operatie noodzakelijk maakte, kon ik niet mee met de zomertournee van de Fanfare van de Eerste Liefdesnacht, het straatorkest waarvan ik al 27 jaar deel uitmaak en dat juist

Doortje Kal nadat haar de lectorenpenning is omgehangen.

van start ongehoord is

dit jaar naar de door Israël bezette Westelijke Jordaanoever ging.

Ik voelde een onbeschrijflijke frustratie, omdat ik afgesneden was van de mogelijkheid mijn bijdrage te leveren aan deze reis van het orkest – een reis die een blijk van solidariteit wilde zijn met mensen die al decennialang in kampen leven en vaak letterlijk geen kant op kunnen. Maar als dit enkele feit mij zoveel frustratie bezorgde, hoe is het dan voor mensen met een psychiatrische geschiedenis? Waar worden zij niet allemaal van afgesneden? Hoeveel pijn doet het om je ‘sociaal overbodig’ te voelen, niet de kans te krijgen van betekenis te zijn?

Ook was er de confrontatie met mijn eigen kwetsbaarheid, terwijl ik mezelf normaal er-vaar als een weerbare burger. Niet voor niets proberen we bij kwartiermaken consequent over weerbaarder burgers te spreken, die in hun leven vroeg of laat oog in oog staan met hun kwetsbaarheid, en kwetsbaarder burgers bij wie het de kunst is datgene waar ze goed in zijn of plezier in hebben tevoorschijn te roepen.

Met deze persoonlijke introductie op kwartiermaken wil ik niet de suggestie wekken dat mijn lijden zomaar vergelijkbaar was met dat van mensen met psychiatrie-ervaring. Als je fysiek iets mankeert, krijg je dikwijls veel steun van vrienden. Maar mensen met langdurige en ernstige psychische problemen verliezen hun vrienden vaak.

In zichzelf opgesloten psychiatrie

Aan kwartiermaakactiviteiten ligt de vraag van cliënten ten grondslag om, zoals een van hen het uitdrukte, ‘lid van de wereld te mogen worden’. Dat lukt niet zomaar als je gek bent of gek bent geweest. Met het in de jaren tachtig ingezette beleid van vermaatschappelijking wordt geprobeerd mensen met psychiatrische problematiek in de samenleving te laten terugkeren of hen daar te houden. De paradoxale situatie doet zich evenwel voor dat de oriëntatie van de psychiatrie zich meer en meer verengt tot het medisch-biologisch discours. De deinstitutionalisering lijkt aan haar als discipline voorbij te gaan. De psychiatrie heeft niet alleen lange tijd haar patiënten in (totaal)instituten opgesloten, maar

sluit nog steeds – en in zeker opzicht steeds meer – ook zichzelf als discipline op.

Dat is ernstig. Het dominante biomedische discours in de psychiatrie maakt het voor zowel ggz-cliënten als andere burgers moeilijk anders te denken dan in (dichotome) termen van ‘psychisch ziek’ en ‘gezond’; ze maakt het moeilijk anders te denken over anders-zijn. En voor sociale integratie is juist dat belangrijk. De toename van biomedische kennis heeft het integratiepotentieel in de samenleving niet verhoogd. Meer van dit type kennis leidt wel tot meer geïdentificeerde psychiatrische problematiek, maar het leidt niet tot meer begrip of tolerantie voor mensen met een psychiatrische achtergrond.

Strijdigheid

Het ruimte maken ‘voor mensen die anders zijn’ heeft iets paradoxaals. Zet dat immers niet evenzeer aan tot een wij-zijdenken, tot stigmatisering? Toch is deze categorisering onvermijdelijk: om te kunnen integreren moet ‘het andere’ (hoe relatief ook) in zijn andersheid kans krijgen om te verschijnen. Dat is nodig om een tegenpositie te kunnen ontwikkelen. Het benoemen van de groep als categorie is noodzakelijk om de uitsluitende werking van de normaliteit te achterhalen en aan de orde te stellen. De categorisering fungeert als een tussenstap. De tussenstap wordt gezet, juist om uitzicht te bieden op integratie (oftewel op verbinding met anderen) en behoedt tegelijkertijd voor een gelijkmakende assimilatie waarin geen erkenning bestaat voor andersheid of verschil.

Voor deze gedachtegang vond ik steun in het differentiedenken van onder meer Luce Irigaray. Dit denken biedt een ‘vocabulaire van verschil’ waarin het anders-zijn van de ander in verhouding tot het gangbare verschijnt. Door het anderszijn als verhoudingsprobleem aan te merken wordt ook de andere pool, de normaliteit, in het geding gebracht. De normale wereld en werkelijkheid komen ter discussie te staan juist om voor ‘de vreemde ander’ ruimte te maken.

Kwartiermaken verdedigt de stelling dat het streven naar integratie van ‘niet-standaardburgers’ de ontvangende samenleving confronteert met strijdigheid; er is sprake van frictie, van on-

Foto: Jan Willem Groen

Stigma's werken remmend op het herstelproces van psychiatrische cliënten. Wie kunnen daar beter iets over verduidelijken dan cliënten zelf? In het kwartiermakersproject Photovoice leren zij vorm te geven aan hun verhaal (met foto), dat zij vervolgens op bijeenkomsten aan een groter publiek vertellen. Voorafgaand aan de Openbare les van Doortje Kal verzorgde Photovoice een presentatie. Van links af: cliënten Lia de Reijer en Marijke van der Zanden, kwartiermaker Dominique Leenders en initiatiefnemer van Photovoice en ervaringsdeskundige Madeleine Prinsen.

gemakkelijkheid, er is iets dat niet zomaar past. Deze strijdigheid vraagt van de samenleving met haar instellingen en bedrijven, buurten en netwerken, taal en cultuur, burgers en politici om reflectie op het gangbare met het oog op toegang voor de vreemde ander. Zonder voorbereiding, oftewel zonder speciale inzet bestaat er gerede kans dat de ontmoeting met 'de ongewone ander' op niets uitloopt. Een integratie zonder dat de ander 'als ander' kan verschijnen, dwingt de ander tot eenzijdige aanpassing, tot assimilatie, tot onderdrukkende gelijkwording. Kwartiermaken betreft precies deze voorbereiding, deze wegbereiding voor (ruimte voor) anders-zijn.

Gastvrijheid

Kwartiermaken richt zich op het gastvrij maken van de samenleving. Gastvrij? Zijn cliënten dan 'gasten' in de samenleving? Zijn ze niet gewoon medeburgers? Nee, niet gewoon. Veel mensen met een psychiatrische of verstandelijke handicap voelen zich als vreemden in de samenleving, of ze worden door de samenleving als vreemden behandeld. Juist die ervaren vreemdheid geeft soms wrijving en ongemakkelijkheid.

Bij deze ervaren vreemdheid past het begrip gastvrijheid, zoals de Franse filosoof Jacques Derrida dat omschreef in zijn essay *Over gastvrijheid* (1998). Kunnen wij van de vreemdeling verwachten dat hij zich gedraagt als de ande-

ren en de taal spreekt van de anderen vóórdat hij verwelkomd wordt? Kunnen we dan nog wel spreken over het verlenen van gastvrijheid; is de vreemdeling dan nog een vreemdeling? Gastvrijheid is aan de orde, stelt Derrida, wanneer sprake is van iemand die ik nog niet ken, die zich misschien ook niet zo gauw laat kennen.

Het is dus belangrijk te beseffen dat 'de vreemdeling' (de 'vreemde gast') afhankelijk is van gastvrijheid. En ten tweede dat met het verlenen van gastvrijheid de gastheer of -vrouw ook een beetje vreemdeling zal worden, in de zin dat hij of zij zich op vreemd terrein begeeft met het verlenen van gastvrijheid. Bij Derrida is gastvrijheid, het toegang geven aan de vreemdeling of aan andersheid, gekoppeld aan een symbolische ruimte – noem het een tussenruimte of een vrijplaats – waar bemiddeling en grensoverschrijding plaats kan vinden tussen mij en de ander, zonder dat ik me hoeft te verliezen in de ander en zonder dat de ander zich hoeft te assimileren aan mijn identiteit. Het gaat om een ruimte waar de tegenstelling tussen vreemdheid en eigenheid, tussen gekte en normaliteit overbrugbaar is, zonder dat de spanning verdwijnt.

Niches

Het begrip niche is een concretisering van de gastvrijheid. Kwartiermakers werken aan ni-

Kwartiermaken aan de Hogeschool Utrecht

De vermaatschappelijking van de psychiatrie heeft als noodzakelijke component dat de samenleving gastvrij moet worden voor mensen met een psychiatrische handicap. Vanuit dat inzicht startte in 1991 in Amsterdam het eerste project tot kwartiermaken, in 1997 gevolgd door een project in Zoetermeer. In 2001 promoveerde Doortje Kal op het gedachtegoed hierachter. Inmiddels zijn er landelijk tussen de honderd en tweehonderd (parttime) kwartiermakers, meestal werkzaam bij een zorg- of welzijnsinstelling. Ook in Duitsland is veel belangstelling voor dit concept.

Voor haar bijzonder lectoraat formuleerde Kal de volgende plannen:

- Bijdragen aan het opleiden van normatieve professionals: beroepsbeoefenaren die niet alleen onderdeel zijn van bureaucratische processen, maar zelf kunnen reflecteren op hun beroepsuitoefening en op de ethiek daarvan. En die in staat zijn samen te werken met ervaringsdeskundigen waarbij professionele en ervaringskennis een gelijkwaardige positie innemen.
- Inpassing van de professie kwartiermaken en van ervaringsdeskundigheid in wijkteams, een concept

waar het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de hogeschool (waar het bijzonder lectoraat een onderdeel van is) zich hard voor maakt ten einde meer samenwerking op wijkniveau te krijgen.

- Het steviger beleidsmatig en financieel verankeren van Vriendendiensten en maatjesprojecten en het daarachter liggende concept van 'burgervriendschap'.
- Samen met maatschappelijke organisaties onderzoek initiëren naar een economie die niet alleen solidair en duurzaam is, maar ook inclusief zodat mensen met een handicap niet worden buitengesloten.
- Onderzoeken of kwartiermaken ook van betekenis kan zijn voor het vormgeven aan een tolerante multiculturele samenleving. De processen van sociale uitsluiting van psychiatrische cliënten en allochtonen lijken immers vergelijkbaar, met name in de ernstige gevolgen die ze kunnen hebben voor het individuele zelfbeeld.
- Organisatie van een kwartiermakersfestival op de Hogeschool Utrecht onder het motto 'Lof der zichtbaarheid'. (Hansje Galesloot)

ches in welzijns- en vrijwilligerswerk en op allerlei andere plekken waar mensen verlangen deel te nemen aan het maatschappelijk verkeer. Kwetsbare mensen vinden in niches anderen die emotioneel ondersteunend zijn en tijd hebben; er vinden activiteiten plaats die door hen als zinvol worden ervaren. Niches zijn omgevingen waarin mensen in staat worden gesteld zich als handelend persoon te ontwikkelen en waar een gevoel van eigenwaarde wordt gevoeld.

Niches danken hun kwaliteit mede aan maatjes, mensen die zich ter plekke opwerpen als bondgenoot en zo nodig als bemiddelaar. Maatjes kunnen ter plaatse door bijvoorbeeld een functionaris gastvrijheid of een trajectbemiddelaar worden georganiseerd, maar als eenmaal het bewustzijn is ontstaan waarom het gaat, zou het ook spontaan kunnen gebeuren. Dat is belangrijk, want niet iedereen met psychiatrische problematiek of welke andersheid dan ook meldt zich als zodanig aan. In de niche ontmoeten verschillende werelden elkaar, raken ze elkaar en beïnvloeden ze elkaar. Een gevarieerde samenleving, voorbij de standaardmens, krijgt daarin concreet gestalte.

Lectoraat

Ook de hogeschool zie ik als een vrijplaats, een broedplaats, een niet door commercie of instrumentalisme bezette tussenruimte, waar wij ge-

motiveerd door de vragen uit de praktijk vrijelijk alles op kunnen pakken wat die praktijk verder kan brengen, ten behoeve van een inclusieve en multiculturele samenleving.

Ik wil proberen bij te dragen aan een opleiding die niet opleidt tot aanpassing aan de samenleving, maar opleidt tot zelfstandig lerende en opererende professionals, *normatieve professionals*. De studenten die wij opleiden staan voor de urgente taak de nieuwe sociale professional uit te vinden, georiënteerd op de samenleving, werkend binnen het kader van een nieuw zorgstelsel en met een betekenisvolle omgang met ervaringsdeskundige cliënten.

De tussenruimte fungeert als plaats van opschorting van het normale, de prestatie maatschappij, de dwang tot assimilatie. In de vrijplaats word je blootgesteld aan wrijving, geconfronteerd met het niet onmiddellijk begrijpelijke, met meerstemmigheid, maar ook soms met het onuitsprekelijke. In de opleiding kunnen we studenten de competentie bijbrengen deze tussenruimte te betreden en anderen daartoe te motiveren. Zo wil ik bijdragen aan een hogeschool met aandacht voor wat ongehoord is, om de wereld te tonen dat ze niet zo hoeft te zijn zoals ze is.

Doortje Kal